



---

בין חזון לרוויזיה -מאה שנות היסטוריוגרפיה ציונית, עורך: י' ויץ

Review by: ד' יונתן פנסלר

*Zion* / ציון, Vol. ח (תשנ"ח), (סג, חוברת ד), pp. 483-487

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70034911>

Accessed: 01/12/2011 14:26

---

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at  
<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.



*Historical Society of Israel/* is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

בין חזון לרוויזיה – מאה שנות היסטוריוגרפיה ציונית, עורך: יחיעם ויץ,  
מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, אוניברסיטת חיפה והאוניברסיטה העברית בירושלים,  
ירושלים תשנ"ח, 406 עמ'

הציונות צמחה מתוך הסינתיזה בין לאומיות להיסטוריציון שנוצרה במאה ה'ט. ברחבי אירופה, ואף בחלקים ניכרים של העולם כולו, נשענה הלאומיות על ההיסטוריה להצדקת קיומה, שכן בהיסטוריה היו טמונות לכאורה ההוכחות לעתיקותה, לאחדותה ולמורשתה המפוארת של האומה. מנגד, נטתה החשיבה ההיסטורית לראות במדינת הלאום את הגורם העיקרי המחיש את התפתחותה של ההיסטוריה. מיתוסים המציגים את האומה כמבנה עתיק וקוהרנטי, ואת התחושה הלאומית כרגש אורגני, ספונטני ועמוק, מספקים תימוכין לתפיסה שההיסטוריה היא המפתח להבנתו של הקיום האנושי. ואולם, רק סוג מסוים של היסטוריוגרפיה מגויסת ואידיאולוגית משרת את מטרותיה של הלאומיות. היסטוריונים שאינם אוהדים את הלאומיות או אדישים כלפיה ישאפו אולי להציג דווקא את החדשנות, את חוסר האחידות ואת המלאכותיות שבאומה; הם יציגו את האומה כתופעת לוואי של מציאות חברתית, שמאפייניה העיקריים הם מעמד חברתי, גזע, מיגדר ומבנים לשוניים או רעיוניים.

בעידן הנוכחי הולכת וגוברת התעניינותם של אנשי אקדמיה בקטגוריות אלה. האומה מוצגת לרוב כיציר כפיים מלאכותי, שצמח מתוך החברה הבורגנית-התעשייתית המודרנית או עוצב בידי המדינה. אין המדינה נחשבת עוד להתגלמותו העליונה של ההיגיון עלי אדמות, כפי שנתפסה במאה הקודמת, אלא דווקא כמוקד של כפייה, כסוכנה הראשי של השליטה החברתית וככלי שרת בידי הברוטליות המאורגנת.

מהו אותו כוח המניע את גלגליו החדשים של חקר ההיסטוריה? האם אכן מדובר בהעדר מוחלט של משוא פנים, או שמא זוהי למעשה אידיאולוגיה מסוג חדש? במילים אחרות, אם בעבר ניוונה המודעות ההיסטורית הלאומית ממיתוסים, האין זה אפשרי שמאחורי השימוש הנוכחי בהיסטוריה ככלי לניגוח הלאומיות מסתתר למעשה מיתוס-נגד חתרני? האם ההיסטוריון של ימינו אכן מנותק יותר ממשוא מחקרו מכפי שהיו עמיתיו בדורות שקדמו לו? כיצד ניתן להבחין בין חשיבה מחודשת, כנה ואמיתית לבין מיתוס-נגד מגויס? ולבסוף, אם אכן יכולתו מתוך הזיכרון הקולקטיבי כל אותם מיתוסים לאומיים שסיפקו השראה לבני הדורות הקודמים, מילאו אותם בתחושת שייכות והעניקו משמעות לחייהם בני-החלוף – מה ימלא את החלל שיתירו מאחוריהם?

בשאלות אלה וכיוצא בהן עוסק הספר שלפנינו. זהו אוסף של מחקרים שנישאו בכנס בשנת 1994, על זרמים עכשוויים בהיסטוריוגרפיה הציונית והישראלית. המשותף למאמרים הוא התמקדותם בהגדרתה ובהערכתה של 'ההיסטוריה החדשה' של מדינת ישראל, שהחלה להתפרסם ברבים לפני כעשור שנים (אף ש'ההיסטוריה החדשה' כבר אינה חדשה כלל, השימוש האנכרוניסטי במונח אינו נטול ערך, כפי שאנו מוסיפים לזהות את עבודתם של ורנר זומברט וגוסטב שמולר עם 'האסכולה ההיסטורית הצעירה' של הכלכלה הפוליטית הגרמנית). מקורה של 'ההיסטוריה החדשה' בורם של האינטליגנציה הישראלית שהושפע מן האקדמיה המערבית, הרואה עצמה כיריבתה של השלטון ושל המיתוסים הלאומיים המצידיקים את קיומו. בלבה של 'ההיסטוריה החדשה' ניצבת נחישותו של החוקר-המתבונן לעקור עצמו מתוך המארג המיתי הדחוס שנקרם בשנות התעצבותם של היישוב היהודי ומדינת ישראל והעניק לגיטימיות והדר למפעל המהפכני של הציונות.

המאמרים הם עדות לשילוב המזור שבין קוטביות להומוגניות המאפיין את השיח האקדמי הישראלי כשזוה עוסק בישראל עצמה. מחד גיסא, ישנם פערים דוריים ואידיאולוגיים ברורים בין כותבי המאמרים, ומאידך גיסא, ניתן להבחין גם בקווי דמיון ניכרים מבעד לפולמוס המילולי. כמעט כל הכותבים שייכים לשמאל הישראלי, בין אם בגלגולו המפא"יניקי הקלסי או בגרסאותיו הניאו-מרקסיסטיות והליברטריניות החדשות יותר. כמעט כולם הם חילונים; כולם, פרט לאחת, הם גברים; וכל הכותבים הם ישראלים, המלמדים באוניברסיטאות ישראליות. על כן, אין לראות בספר זה משום הצהרה נחרצת בדבר מצבה של ההיסטוריוגרפיה הציונית, שמעולם היתה – ועודנה כיום – דיסציפלינה בינלאומית. הספר הינו אוסף של הרהורים על הקשר שבין היסטוריוגרפיה לתרבות פוליטית ולזיכרון קולקטיבי במדינת ישראל של ימינו.

אף שהספר דן בהרחבה בערבים הפלשטינאים, אין זה מקרה שלא ניתן למצוא בו כמעט כל התייחסות לסביבה המזרח תיכונית, שבלבה צמחה והתעצבה מדינת ישראל. אמנם, רבים מן המאמרים נשענים על תיאוריות כלליות של לאומיות ופוסט מודרניזם, וקצתם אף מתייחסים להיסטוריה ולהיסטוריוגרפיה האירופאיות. ואולם, אף לא אחד מביניהם עוסק ברצינות בהיסטוריה הערבית או מציין בצורה כלשהי את החיבור המרתק שנעשה בשנים אחרונות בין לימודי התרבות לחקר הלאומיות הערבית – חיבור שהדי עבודותיהם של 'ההיסטוריונים החדשים' הישראלים ניכרים בו, ובמקרים מסוימים אולי אף הקדים את התפתחותה של 'ההיסטוריה החדשה' ורמז על בואה.<sup>1</sup> אפילו בגלגוליה הקיצוניים ביותר, ההיסטוריוגרפיה הישראלית נוטה לשמר את הבטיחה האירופו-צנטריים של האידיאולוגיות הציוניות, ש'ההיסטוריונים החדשים' טוענים שהותירו אותם מאחור.

אם נקבל את קווי היסוד של הספר, האם יש לראות בו הצלחה? בהחלט כן. אחדים מן המאמרים תורמים תרומה של ממש להבנתנו את תולדות ההיסטוריוגרפיה הציונית. קצתם מסייעים בחשיפת התפקיד שמילאה האידיאולוגיה בחלוקת ההיסטוריה לתקופות (פריודיזציה), אם בראשית הציונות (ישראל ברטל ויעקב ברנאי), אם באכתנה המושגית שבין חמשת גלי ההגירה ה'חלוציים' הראשונים לבין אלה חסרי הייחוד שבאו בעקבותיהם (ברוך קימרלינג), ואם בהתפתחותה של המדינה מעובר לגוף בשל במהלך חמש-עשרה השנים הראשונות לקיומה (יחיעם ויץ). הבהרת השינויים הבין-דוריים שחלו בהיסטוריוגרפיה הציונית היא תימה מרכזית נוספת בספר. יואב גלבר, זאב צחור וישראל קולת אינם גורסים את תפיסתו של בני מוריס במאמרו הידוע ב'תיקון' משנת 1988, שבו הציג באופן בלתי מדויק חלוקה דיכוטומית בין דור ישן לדור חדש של היסטוריונים של היישוב. השלושה מצביעים במאמריהם על ריבוי רבדיה של ההיסטוריוגרפיה הציונית: היא נכתבה במשך דורות בידי אוטודידקטים ובעלי-עט למיניהם, לבסוף הפכה לדיסציפלינה אקדמית, שאף בגלגולה זה היא עברה עם השנים מספר שינויים בולטים.

כותבי המאמרים מרבים להתנצח בשאלה מי מהם אובייקטיבי ומי מגויס. גלבר ואניטה שפירא מציגים את הדור שלהם כא-אידיאולוגי, ואף מאשימים את 'ההיסטוריונים החדשים' במגמתיות, וזאב צחור טוען שמוסדות מחקר ישראליים ותיקים, כדוגמת יד יצחק בן-צבי, אינם כבולים במחויבות אידיאולוגית כלשהי. אמנון רוזן-קרקוצקין, לעומתם, טוען ש'ההיסטוריונים החדשים' היו הראשונים

1 ראה, לדוגמה, את המאמרים הכלולים בספר: J. Jankowski & I. Gershoni (eds.), *Rethinking Nationalism in the Arab Middle East*, New York 1997

שלא שאפו להגן בכתבתם על העם היהודי בכלל ועל המפעל הציוני בפרט בפני בית הדין המדומה של דעת הקהל. אף שההיסטוריונים החדשים אינם יכולים לשאוף לאובייקטיביות פוזיטיביסטית, גורס רז־קרקוצקין, הם מצליחים להפוך את נושא מחקרם לאובייקט, דהיינו הם מוציאים את ההיסטוריון מתוך עולם המושגים שבתוכו פועלים מושאי המחקר. זאת ועוד, על ידי זניחת פרדיגמות המתייחסות להיסטוריה כאל ביטוי למהות יהודית משתחררים ההיסטוריונים אלה לדבריו מן החשש שמא מחקרם, העוסק בהתנהגות מפקפקת של יהודים בזמן ובמקום מסוימים, יפגע בשמה הטוב של התרבות היהודית כולה.

התשובה הנכונה ביותר לשאלת האובייקטיביות המתמשכת, שטרם באה על פתרונה, היא אולי זו שמספקים קימרינג וירן צור. שניהם גורסים שניתן לכוון מסגרות אנליטיות ומתודולוגיות שישמשו נקודת מפגש לחוקרים בעלי השקפות שונות. המאמרים שבספר מעידים על הצדק שבקביעה זו. מאמרו של בני מוריס, לדוגמה, חושף לראשונה קטעי פרוטוקול מן הקונגרס הציוני העשירים (1937) ומסמכי ארכיון נוספים, הנוגעים לדיון שניהלו המנהיגים הציוניים בנושא עריכת טרנסספר של האוכלוסייה הערבית אל מחוץ לאזורים שיועדו למדינה היהודית. רבים מבין הקוראים של מאמר זה יבואו לחלוק על הדרך שבה מפרש מוריס את מקורותיו, בייחוד את הציטוט הארוך מתוך תזכירו של דוד בן־גוריון משנת 1941. עם זאת, גם כאן, כמו ביתר עבודתו המחקרית, ממשיך מוריס לחשוף מקורות התובעים את תשומת לבו של כל אדם הלומד את תולדות מדינת ישראל.

מאמרו של אילן פפה עובר מתחום הגילוי הדוקומנטרי לתחום של חידוש מושגי. מאמר זה מנסה לחדר את הכתנתו בנוגע לקולוניאליזם וליחסה של הציונות אליו. פפה מבדיל בין מה שהוא מכנה 'קולוניאליזם טהור', המונע בידי המדינה, לבין 'קולוניאליזם מהול' של קבוצות נוצריות פיאטיסטיות בארץ ישראל ובאפריקה המערבית. את הציונות הוא מבקש לשייך למחנה אחרון זה. לרוע המזל, טיעונו של פפה אינו משכנע, משום שהוא אינו מוכיח את קיומו של הבדל אידיאולוגי או פונקציונלי מהותי בין שני סוגי הקולוניאליזם. יתר על כן, מן ההוכחות שמביא פפה בעצמו עולה, שאם אכן היה דמיון אידיאולוגי בין הטמפלרים לציונים, הרי שהוא נבע מהתייחסות אל ארץ ישראל כמרחב קדוש ולא מגישה קולוניאליסטית משותפת. ולבסוף, אין פפה מבחין בין הסביבה החברתית והתרבותית שבה צמח הפיאטיזם הנוצרי הפלשטינוצנטרי לבין הסביבה השונה במובהק שהולידה את הציונות. כך, לדוגמה, מצטט פפה את הרב יצחק רילף, מממל שבפרוסיה, כמי שתמך בתחילת שנות השמונים של המאה ה־19 בגירושם של הערבים מארץ ישראל. ואולם, אין הוא נותן את הדעת על כך שרילף לא פעל מתוך שאיפה מילינריסטית, לטהר את ארץ הקודש מכופריה, אלא מתוך חרדה עמוקה לגורלם של יהודי רוסיה, שסבלו מרדיפות כלכליות ופוליטיות.<sup>2</sup>

אף שהוא מחטיא את מטרתו, מאמרו של פפה מלמד על הבדל מתודולוגי בולט בין החדשנים שב'היסטוריונים החדשים' ובסוציולוגים הביקורתיים לבין החוקרים שקדמו להם. אלה הראשונים מתמקדים במבנים סוציו־תרבותיים וכלכליים רחבים, ואילו האחרונים בוחנים את עולמו המנטלי של הסובייקט האנושי. קולת, שפירא ודומיהם מייחסים חשיבות לניסיונם של הציונים להוכיח כי אין זיקה בין מפעלם לבין דרכי הפעולה הקולוניאליסטיות. פפה דומה יותר לקימרינג ולסוציולוג גרשון שפיר,

2 רילף פנה אל הציונות רק לאחר שנאש מניסיונותיו ליישב מחדש יהודים חסרי ממון בתוך רוסיה. ראה: י" קלנר, ראשיתו של תיקון חברתי יהודי, ירושלים 1974, עמ' 8–9.

הקובעים שלציונות ולקולוניאליזם האירופי יש הרבה מן המשותף במאבק על השליטה במשאבי הטבע או בשוק העבודה. גישה מבנית זו אמנם מניבה פירות, אך נושאים עלולים למצוא עצמם דחוקים לתוך מיטת סדום ניאור־מרקסיסטית (מאמרו של אורי רם, למשל, טוען באופן תמוה שנטייתו האתנוצנטריות של הימין הציוני הופכות אותו לעוין לגלובליזציה הכלכלית). יתר על כן, מכיוון שרבים מבין 'ההיסטוריונים החדשים' טוענים שהם מחזירים אל תוך ההיסטוריה הציונית קולות שאבדו, ניתן היה לחשוב שהם גם יצדדו בגישה הומניסטית, המייחסת חשיבות למחשבותיו ולרגשותיו של הפרט – פרט באשר הוא, אם בעל כוח אם קרבו.

הבדל מתודולוגי נוסף בין 'ההיסטוריונים הישנים' ל'חדשים' הוא המסגרת ההיסטוריוגרפית הפלשטינאית והדו־לאומית שפיתחו 'ההיסטוריונים החדשים'. הם מקדישים את עיקר תשומת הלב ליחסי הגומלין שבין יהודים לערבים ולתפיסתן של שתי הקבוצות זו את זו. 'פרדיגמת היחסים', כפי שמגדיר זאת ההיסטוריון זאקרי לוקמן, שואפת להחליף את גישתם של ההיסטוריונים ואנשי מדעי החברה הישראלים הוותיקים יותר, שחקרו את תולדות היישוב תוך התייחסות מינימלית לערבים הפלשטינאים. גישה זו מניבה תוצאות מלהיבות, כפי שהדגים לוקמן בעצמו, במחקרו על יחסי העבודה בין יהודים לערבים בארץ ישראל המנדטורית.<sup>3</sup> עם זאת, אותה גישה עצמה יכולה גם להפוך למעין אורתודוקסיה יעקבינית, כפי שמעיד מאמרו של רו־קרקוצקין, השואף להחיל את פרדיגמת היחסים על ההיסטוריוגרפיה הציונית העתידית כולה. הגורמים לשימוש יתר בפרדיגמת היחסים מוסברים לנו באמצעות הערותיו הנבונות של אורי ביאלר, הטוען במאמרו שהשיח האקדמי הביקורתי בנושא מדיניות החוץ של ישראל עודו כבול באותה עמדה לחמנית שאפיינה חוקרים אמריקנים שעסקו במלחמה הקרה במהלך שנות השבעים. חוקרים אלה אימצו בינתיים גישות פוסט־רוויזיוניסטיות רבות דקויות, וניתן לקוות שעמיתיהם הישראלים ילכו בעקבותיהם.

האם 'ההיסטוריונים החדשים' יוצרים אסכולה? גלבר מצרף את כולם לכדי מקשה אחת, ואילו דניאל גוטוין ואורי רם משקיעים מאמץ ניכר בניסיון להבחין ביניהם. אכן, קיים קרע מובהק בין פוזיטיביסטים דוגמת מוריס, הממשיכים לדבוק במושגים כמו אובייקטיביות היסטורית, לבין פפה ורם, הטוענים לרלטיביזם אפיסטמולוגי. יתר על כן, גוטוין צודק בהצביעו על הקשרים התרבותיים והמוסדיים הקיימים לא רק בין 'ההיסטוריונים החדשים' לבין עצמם, אלא גם בינם לבין 'נפשות תאומו' בדיסציפלינות אחרות; על התבלטותם הציבורית והתפקיד המרכזי שהם ממלאים בעיתונות הישראלית הליברלית; על נטייתם להציג את הציונות כתנועה הגובה קרבנות, ולא כתנועה שאנשיה הם עצמם קרבנות; ועל התגייסותם המשותפת לטובת מה שגוטוין מכנה 'הפרט הזיכרון', דחיית התרבות ההומוגנית והפטריאטית של ישראל בימי בן־גוריון לטובת אינדיבידואליזם פלורליסטי.

האתוס האינדיבידואליסטי של 'ההיסטוריונים החדשים' והינתקותם מן האידיאולוגיה הציונית הקלאסית הולידו ויכוחים ענפים ובלבול רב בנוגע להבנת הזיקה שבין פוסט ציונות, אנטי ציונות ופוסט מודרניזם. בניגוד לדניאל גוטוין ולשלמה אהרונסון, המקשרים בין המחקר הפוסט ציוני לבין המסורת המכובדת של הרטוריקה האנטי ציונית, שמואל אלמוג ואניטה שפירא מכירים בהבדלים הקיימים בין השניים: השאיפה הפוסט ציונית להגדיר מחדש את תרבותה הפוליטית של ישראל אינה זהה לניסיון

האנטי ציוני לשלול את זכות קיומה של המדינה. קיים כמובן הבדל בין שיח היסטורי ביקורתי לגיטימי לבין התפלמסות סרת טעם, גם אם זו האחרונה שואבת לכאורה חיוזק להתקפותיה מתוך אותו שיח היסטורי עצמו.

ומה ביחס לקשר שבין פוסט ציונות לפוסט מודרניזם? מוריס בעצמו טען בעבר, שניתן להיות פוסט ציוני במובן של זניחת האידיאולוגיות הקולקטיביסטיות, ובה בעת להמשיך לדבוק ביסודות הרציונליסטיים וההומניסטיים של המודרניזם.<sup>4</sup> אף שמאמרו של רם מציג לראווה סממנים חיצוניים פוסט מודרניים, בהעניקו מקום של כבוד לנרטיבים הרבים והמנוגדים המבטאים את החוויה האנושית הישראלית, ניתנת בו במובלע עדיפת לנרטיב־העל של המודרניזם: 'the notion of the freely acting, freely knowing individual whose experiments can penetrate the secrets of nature and whose work with other individuals can make a new and better world'<sup>5</sup> רב־תרבותיות השואפת להאדיר את חירות הפרט מניחה מראש את קיומו של אני אוטונומי. יתר על כן, מהצגתו של רם את ההיסטוריון כמעצב הזיכרון הציבורי עולה נימה מודרנית נוגעת ללב: הוא מעלה באוב את רוח הכוהן הגדול של ההיסטוריוציזם בעידן שבו מערכות המידע והתקשורת העולמיות מגמדות וממזערות את חשיבותו של הידע ההיסטורי.

אפילו פפה, שכמיטב המסורת הפוסט מודרנית רואה את האנושות כלכודה בתוך מערכת של סמלים ומכוונת על ידה, מכיר בכך שבני אנוש הם גם האחראים ליצירתם של סמלים אלה. הוא נמשך אל אותם הבטים של החשיבה הפוסט מודרניסטית הגורסים שיש להבין את מנגנוני הכוח כדי לחתור תחתם. פוסט ציונות אינה חייבת אפוא להיות חמקנית, רדומה או אי־מסירת.

ניתן לטעון, שאף שלא כל הפוסט ציונים הישראלים הם גם פוסט מודרניסטים, משמשת הפוסט ציונות בישראל ככלי תיווך שדרכו מחלחל הפוסט מודרניזם, כפי שההיסטוריוציזם של המאה הי"ט נסתייע במדעי היהדות (Wissenschaft des Judentums). התעסקותם הייחודית של היהודים בקיומם ובעתידם משמשת פריזמה שדרכה מסננת התרבות היהודית מערכות חשיבה חדשות. תרבות זו מעניקה צביון מוחשי ואישי לחדשנות האפיסטמולוגית. כמו ילד שדימונו להוריו ניכר לעין על אף מרדנותו, כך 'ההיסטוריה החדשה' קשורה קשרים אמיצים לעבר הציוני והיהודי. הריקורת העצמית הנוקבת, הצדקנות וסגנון ההתנסחות הנלהב, תחושת השליחות, האמונה השיקשת ביכולתו של האינטלקטואל לעצב מחדש את החברה היהודית, והשילוב הפרדוקסלי בין הקו - 'אוניברסלי - כל אלה מעידים ש'ההיסטוריונים החדשים' נושאים את מורשתם של קודמיהם.

ד' יונתן פנסלר

[תרגמה ואנגלית: יעל שפירא]

4 ב' מוריס, 'עשיתי מעשה ציוני', הארץ, 16 ביוני 1997, ב2.

5 J. Appleby, L. Hunt & M. Jacob, *Telling the Truth About History*, New York 1994, p. 201